

Druhá část knihy je soupisová. Autor uvádí téměř na 700 lokalit lužické kultury na Pomohí, s udáním okresu, v abecedním pořadí. Vlastní popis nálezového materiálu je pochopitelně pro velké množství — jen stručný. Vždy však jsou uvedeny nejdůležitější údaje a všechna dostupná literatura (podle autorova konstatování na str. 7), většinou je uvedeno i museum, v němž je příslušný materiál uložen. Soupisová část je doplněna 68 seznamy důležitých archeologických předmětů (str. 346—362), které spolu s vysvětlivkami k obrázkům a mapkám (str. 363—380) podávají neobyčejně přehledný obraz o stavu nálezů i podklad k jejich dalšímu (i statistickému) využití. Připojen je i mnohastránkový seznam použité literatury.

Uvedená fakta jen podporují závěr, který si i nezavěšený čtenář může učiniti, že totiž nová kniha J. Kostrzewského je pracována s velkou důkladností, zasvěcenou znalostí věci a na základě dokonalého zvládnutí pramenného materiálu. Obsáhlé německé resumé (str. 392—426) činí dílo přístupné i neslovanskému vědeckému fóru, kde se jistě setká s velkým ohlasem.

Vladimír Podborský

I. I. Ljapuškina: Gorodišče Novotroickoje. O kulture vostočnych slavjan v period složenija Kijevskogo gosudarstva. Moskva—Leningrad, Izd. AN SSSR, 1958, MIA SSSR No 74, 235 stran, 116 obr. v textu, 93 tab.

Práce seznamuje čtenáře vyčerpávajícím způsobem s výsledky výzkumu slovanského hradiště u Novotroicka, ležícího na levém přítoku Dněpru, Psjolu. Autorova zásluha spočívá nejen v tom, že dokázal prozkoumat celou plochu památníku v neobvykle krátkém termínu tři let (1952—1954), ale především v tom, že výsledky velmi rychle a důkladně zpracoval a dal k dispozici odborné veřejnosti. Novotroické hradiště je prvním, na celé ploše systematicky prozkoumaným sídlišťem romensko-borševské kultury (8.—10. stol.), která není charakteristická jen pro levý břeh Dněpru, jak se dříve soudilo, ale pro celou Ukrajinu a svou náplní i geografickým rozložením navazuje na staroslovanské památky ze sousedních západních zemí. Poněvadž na prokopaném sídlišti bylajen romensko-borševská vrstva, byla výzkumem získána poprvé jasná představa o hmotné náplni této kultury. Na rozdíl od starších sovětských prací tohoto druhu podává autor nejdřív vyčerpávající rozbor nálezového materiálu a popis objevených objektů, na jehož základě dochází k velmi strážlivým, věcným a tudíž přesvědčivým závěrům.

První kapitola je věnována historii výzkumu a vnějšímu popisu hradiště, chráněného jen sráznými svahy ostrohu, na němž bylo vybudováno. — Následuje obsáhlá hlava s rozбором nálezů a popisem pozůstatků obytných i hospodářských staveb a hrobů. Uvážíme-li, že hradiště bylo dobyto nepřitelem, vyloupeno a spáleno, překvapuje velké množství nalezených železných předmětů (2 sošníky, 2 srpy, 3 kosy, 3 motyčky, masivní sekera, 3 tesly (klučovnice ?), 2 nože na vyřezávání dřeva, 19 šipek, zlomek meče, kolem 20 nožů, 3 rybářské háčky a několik drobnějších věcí). Tato skutečnost by odporovala thesi K. Černohorského a některých sovětských autorů (V. I. Dovženok) o vzácném výskytu železných nástrojů u řádového slovanského obyvatelstva v raném středověku (Pam. arch. 48, 1957, str. 541—545). — Zlatnické výrobky byly kromě několika roztroušených náušnic a náramků (na čtyřech místech jich bylo nalezeno větší množství) zastoupeny dvěma depóty, z nichž jeden obsahoval arabské mince (ražby od r. 711—712 do r. 818—819). — Velmi podrobně se autor zabývá rozбором keramiky. Dělí ji na čtyři skupiny: hrncovité nádoby (4 typy), misky, pekáče (skovorodki — menší kulaté a větší čtverhranné) a džbánkovité tvary (jen několik kusů). Romensko-borševská keramika z Novotroicka vykazuje proti soudobé slovanské keramice z jiných oblastí některé zvláštnosti jak v tvarech, tak i ve výzdobě a materiálu. Tak např. nádoby s vysokým válcovitým okrajem (čtvrtý typ hrncovitých), jejichž spojení s polskými tvary s válcovitým hrdlem (str. 39) je poněkud násilné ze dvou důvodů. Především jde v Polsku o vyspělou hradištní keramiku vyráběnou na hrnčířském kruhu v době poměrně pozdní, zatím co novo-

troické nálezy jsou z 9. st., vyráběny v ruce a opracovány technikami v slovanském prostředí neobvyklými (hlazení a leštění povrchu). Také spojování s pražským typem by nebylo správné, neboť nádoby pražského typu mají velmi nízký okraj, zatím co nádoby popisované Ljapuškínem mají okraj 6—7 cm vysoký; pražský typ je také starší než exempláře novotroické a liší se od nich povrchovým opracováním, materiálem a výzdobou. Zvláštností novotroické a tedy pravděpodobně veškeré romensko-borševské keramiky je zdobení okrajů a používání otisků šňůry jako výzdobného motivu. Naopak častý výskyt vlnic, vodorovných rýh, krokvic a větvičkovitých vpichů v ornamentaci spojuje romensko-borševskou keramiku s keramikou ostatních slovanských oblastí. — Pokud jde o třídění jednotlivých tvarů, dalo by se namítnout, že není dost výrazných rozlišovacích znaků mezi druhým a třetím typem hrncovitých nádob a mísami. U všech totiž převládá průměr ústí nad výškou, zatím co druhotné znaky nejsou dosti výrazné. — Jinou zvláštností v keramickém inventáři jsou hrubé džbánky, importované amforovitě tvary, čutory a saltovské džbány. — Z kamenných výrobků jsou zastoupeny žernovy, brusy a menší brousky; zajímavým nálezem jsou pískovcové valouny s vyhlazenou plochou, neznámého účelu, které autor nazývá „žehličkami“ (nejde snad o tříče k zrnotěrkám?).

Mezi nálezy kostěných předmětů převládají hroty, které autor dělí na šidla a jehly k pletení laptí (kočedyki). Vzhledem k tomu, že toto dělení nijak nezdůvodňuje, lze soudit, že se přidržuje běžně uznávaného názoru mezi sovětskými archeology. U nás v poslední době ukázal na nutnost rozlišování kostěných šidel a proplétáčků V. Hrubý (Pam. arch. 48, 1957, str. 144 až 146). Ve větším množství byly nalezeny astragaly, ojediněle kostěné šipky, hladidla, rukojeť nože.

Výzkumem bylo odkryto 47 polozemnic (3—3,5 × 4—4,5 m) zahluobených asi 1 m do podloží. Stěny byly u některých obclženy dřevem a v takových případech byly v rozích kúlové jamky. Střecha spočívala na dvou slcupech umístěných uprostřed protilehlých kratších stěn. Místo vchodu se u většiny nedalo zjistit. V rohu obydlí stála hranolovitá pec vytesaná přímo v ponechané části podlcží. Ve dvou polozemnicích bylo po dvou pecích a podél jedné stěny hliněný stupeň; autor soudí, že šlo o obydlí řemeslníků, kteří na hliněném stupni pracovali s rozžhavenými předměty. Častým nálezem v pecích a v jejich okolí byla hliněná závaží (jehlancovitá, vejčitá, kulovitá) sloužící jednak jako opora nádob v ohništi a jednak k opravě klenby pece. Kromě několika vyjímek zanikla všechna obydlí současně požárem založeným nepřitelem, o čemž svědčí nejen ohořelé zbytky dřev, ale i kostry lidí pod zřícenými stavbami. — Hospodářské objekty představuje jednak 92 jam (jsou v půdorysu buď kruhové nebo pravouhlé, hluboké 0,60—2 m) opatřených nějakým lehkým přístřeškem a jednak 4 nadzemní stavby, z nichž se zachovaly jen zbytky podlah ve stupňovitě vyrovaném svahu. Zatím co jámy sloužily k úschově produktů, nadzemní stavby se používaly jako chlévy, jindy jako dílny a skladiště hospodářských nástrojů. Mimo objekty byla pod širým nebem upravena okrouhlá nebo obdélníková ohniště, na nichž se patrně upravovala jídla v letním období.

Na Novotroickém hradišti nebylo nalezeno pohřebiště, nýbrž jen jednotlivé hroby na sídlišti, které patrně vznikly za výjimečných okolností. Přímo na podlaze polozemnice č. 35 byly dvě nádoby naplněné popelem a přepálenými lidskými kostmi. Jde zřejmě o pozůstatky člověka, který zemřel buď těsně před nebo v době nepřátelského nájezdu, jeho tělo bylo spáleno, ale pozůstatky nemohly být uloženy na pohřebišti, které bylo mimo chráněnou polohu sídliště. U polozemnice č. 42 byl objeven hrob s dětskou kostrou; obyvatel tedy měli dvojitý pohřební ritus. Zvláštností je pět obdélníkovitých zahluobenin, o rozměrech obvyklých u jam kostrových hrobů. Podél jejich stěn se nacházely zbytky ohořelých desek, v zásepu přepálená hlína, vrstvy popele a uhlíků, kosti zvířat, střepy; o zbytcích přepálených lidských kostí se autor výslovně nezmiňuje (dětské kosti v polozemnici č. 2 nebyly v „hrobové“ jámě

a text ani nepraví, že byly přepálené — zdá se, že dítě přišlo o život při zhroutilí střechy chaty). Přesto autor pokládá tyto jámy za žárové hroby, i když nemůže uvést analogie. Ljapuškínův výklad, že jámy byly vyryty proto, aby místa pohřbů padlých obránců byla skryta před útočícím nepřítelem, nepřesvědčuje.

V třetí kapitole autor konstatuje, že Novotroické hradiště má s ostatními hradišti romenského typu většinu znaků společných (přírozená ochrana na srázném ostrohu, polozemnicový typ obydlí s pecemi modelovanými v podloží, v ruce vyráběná keramika, biritualita v pohřbívání), liší se však od nich množstvím nálezů železných předmětů a výrobků z barevných a drahých kovů. Je to dáno tím, že bylo prozkoumáno celé, zatím co na jiných lokalitách se dělaly jen malé zjišťovací výzkumy. Na základě nálezů z Novotroicka a revise původních zpráv o výzkumech na Borševském hradišti, Monastyrišči aj. vyvrátil autor v sovětské literatuře obecně rozšířený názor, že pro nejstarší slovanská sídliště na Rusi jsou charakteristické polozemnice s krytými přechody. Ve skutečnosti nikde nic podobného nebylo objeveno a slo žité půdorysy objektů z Borševského hradiště nejsou nic jiného než překrývající se objekty různého stáří.

Ve čtvrté kapitole se pisatel velmi kriticky zabývá otázkou datování hradiště. Na základě slabé kulturní vrstvy, malého počtu nalezených kostí představujících zbytky potravy, nepřítomnosti odpadkových jam nebo hromad, jednotného rázu keramiky a konečně toho, že se objekty nepřekrývají, soudí, že osídlení trvalo poměrně krátkou dobu, méně než jedno století. Při datování zániku hradiště se opírá především o arabské mince (nejmladší ražena r. 833, počítá se však asi s 50 lety než se dostala v oběhu do středního Podněpří), o výskyt pouze v ruce vyráběné keramiky a dále o důkazy ex silentio, tj. nepřítomnost spirálových severjanských náušnic, přelenu z červené břidlice a skleněných náramků. Všechny tyto indicie svědčí, že k zániku hradiště došlo někdy na konci 9., nejpozději na počátku 10. století. Autor spojuje zánik hradiště s vpádem Pečeněgů do jižní Rusi. Vzhledem ke skutečnostem mluvícím pro poměrně krátké trvání sídliště, klade jeho vznik na konec 8. nebo počátek 9. století.

Pátá kapitola je věnována otázkám rekonstrukce jednotlivých staveb a celého sídliště. Rekonstrukce se přidržuje faktů zjištěných výzkumem a je proto přesvědčivá. Bylo by věci specialisty posoudit, zda ve všech případech (srov. průměry kulových jamek na nákresech!) mohla střecha unést zatížení půlmetrové vrstvy zeminy, jak to znázorňují zobrazené rekonstrukce.

Metodicky je velmi poučná hlava pojednávající o zaměstnání obyvatelstva a společenském zřízení. Autor se tu opět stroze přidržuje svědectví nálezů. Osadníci se zabývali především zemědělstvím. Půdu obdělávali jednak radly a jednak složitějšími oracemi nástroji s pluhním nožem. K tahu jim sloužil kůň a velký rohatý skot. Nezalesněné plochy v okolí hradiště, vhodné pro obdělávání, svědčí pro překladaový (nikoliv žďárový) systém hospodaření; vzhledem k tomu, že byla nalezena zrna ozimého i jarního obilí, šlo buď o dvojpolní nebo trojpolní systém. Žito, pšenice a proso se pěstovaly jako monokultury, ječmen byl nalezen pouze jako příměs v pšenici. — Nalezené kosti patří z 80 % domácím zvířatům, z 20 % divoké zvěři. Mezi kostmi domácích zvířat převažuje velký rohatý skot (60 %), vepř (16 %), drobný rohatý skot (10 %), kůň (8 %), pes (2 %), drůbež (4 %). Tento poměr je přibližně stejný na všech význačných prozkoumaných východoslovanských střediscích. Svědčí o tom, že druhou hlavní složkou zaměstnání obyvatel byl chov dobytka. Lov byl prováděn jednak za účelem obohacení potravy, jednak pro získání kožešin. O rozsahu si však nelze učinit na základě nalezených kostí přesnou představu. — Obydlí s dvěma pecemi a hliněným stupněm podél jedné stěny, poklady sestávající z polámaných předmětů a mající tudíž ráz suroviny, nálezy tyglíků a strusky svědčí, že někteří obyvatelé se kromě zemědělství zabývali řemeslem, a to kovářstvím a kovolitctvím. Keramika se stále vyráběla podomácku. Existence řemesel nutně vyvolala vnitřní směnu mezi obyvateli osady, eventuálně nejbližšího okolí. Nálezy arabských

mincí a keramiky importované z jihovýchodu dovolují uvažovat o tom, že hradiště se dostalo i do sféry dálkového obchodu. — Autor soudí, že osada byla svobodnou teritoriální občinou bez výrazné sociální diferenciacie, při čemž obyvatelé byli dosti zámožní. Předpokládá, že v 9. stol. se na Rusi teprve vytvářejí podmínky pro vznik městských útvarů, a proto se ani nepokouší rozhodnout, zda Novotroické hradiště bylo sídlištěm vesnického nebo městského typu. Nálezový komplex však nasvědčuje, že tu nebylo ani trhové, administrativní nebo náboženské středisko a lze tudíž mít za to, že se tato lokalita nevyvíjela v městský útvar.

V závěrečné kapitole shrnuje pisatel nové poznatky, ke kterým na základě výzkumu Novotroického hradiště dospěl. Především byla přesně vymezena hmotná náplň romensko-borševské kultury. Nálezy arabských mincí dokazují, že ji nelze klást do 6.—7. stol., nýbrž až do 8.—10. stol. Ukázalo se, že hrubé nádoby kladené dřive do 6.—7. stol. se vyskytují současně s dokonalejšími tvary v 9. stol. Nalezená keramika dále svědčí, že v 9. stol. nebyl ještě hrnčičský kruh u východních Slovanů obecně používán. Objevená kovová matrice naznačuje, že technika lisování byla známa už v 9. stol. a nikoliv až v druhé polovině 10. stol., jak se dosud soudilo. Výskyt závesků z náušnic tzv. volyňského typu mluví pro to, že tento šperk se už v 9. stol. dostal daleko mimo svou původní oblast. Naopak zase plechové náramky s rozšířenými konci kladené dřive maximálně do 7.—8. stol. tu jsou s materiálem z 9. stol. Stalo se zřejmým, že hmotná kultura 8.—10. stol. je velmi blízká kultuře doby velkoknížecí (11.—13. stol.) a že mezi nimi neexistuje žádný ostrý předěl, jak se dřive tvrdilo, nýbrž vývojová souvislost. Důležitým zjištěním také je, že v novotroickém materiálu nejsou věci skandinávského původu a že tudíž základy hmotné kultury Kyjevského státu se vytvořily bez vlivů vikingských.

Ljapuškina práce bohatě vybavená názornými nákresey jednotlivých objektů i nálezhů a doplněná četnými fotografiemi poskytuje velmi mnoho srovnávacího materiálu a nabývá tak trvalého významu jako cenný pramen. Můžeme si jen přát, aby se stala vzorem jak v rychlosti zpracování výsledků výzkumů, tak v úplnosti vypublikování materiálu a dokumentačních kreseb jakož i v kritičnosti závěrů.

Bořivoj Dostál

M. K. Karger: Drevnij Kijev. Očerki po istorii materiálnoj kultury drevněrusskogo goroda. I. sv., Moskva—Leningrad, Izd. AN SSSR, 1958. 572 stran, 141 obr. v textu, 100 tab.

Monumentální práce s bohatým obrazovým vybavením je zdařilým pokusem o historicko-archeologické zpracování hmotných památek objevených na území hlavního města nejstaršího ruského státu — Kyjevské Rusi. Přípravné práce k tomuto dílu zahrnují nejen dlouholetý archeologický výzkum vedený autorem (1938—1952), ale i četné publikace rázu odborných studií i monografií (jejich neúplný seznam je uveden v publikaci téhož autora: *Archeologičeskije issledovanija drevného Kijeva*, Kijev 1951, pozn. na str. 3—4). V práci jsou shrnuty výsledky archeologických výzkumů prováděných v Kyjevě již půldruhého století a je tu kriticky využito všech písemných pramenů, počínaje Letopisy, které pisatel na mnoha místech konfrontuje s archeologickými fakty. Vzhledem k tomu, že spis se zabývá tematikou, o které se u nás nyní hodně uvažuje a jež se bezprostředně či okrajově týká dosti širokého okruhu interesentů, bude na místě si poněkud šířeji povšimnout obsahu zvláště některých kapitol.

I. „Dějiny archeologických výzkumů starého Kyjeva.“ V rozsahu vymezeném nadpisem autor také hodnotí všechny významnější práce o kyjevských starožitnostech a často s jejich závěry polemisuje.

II. „Nejstarší sídliště a pohřebiště na území Kyjeva“ jsou doložena hrobovými, sídlištními i náhodnými nálezy kultury pohřebních polí zarubinecko-kortevatovského i černjachovského typu a četnými objevy římských mincí (ojedinelých i celých pokladů). Poněvadž se tyto nálezy koncentrují v pěti okrscích přesahujících rozsah středověkého i dnešního Kyjeva, nelze je chápat jako doklad rozsáhlého gotského města na Dněpru, nýbrž jako svědectví o pěti osadách, které tu existovaly v římské době. M. K. Karger odmítá Vigfussonovu teorii o za-